

НАШЭСЦЕ БУДЖАКСКОЙ АРДЫ Ё ДАКУМЕНТАХ 1624 г.

Еўмянькоў В. І. (Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»,
кафедра літаратуры і міжкультурных камунікацый)

Анатацыя. Аналізуюцца перыядычныя выданні Рэчы Паспалітай перыяду нашэсця на Украіну Буджакскай арды (1624). Выяўляецца роля запарожскіх казакаў у эскалацыі канфлікту з Атаманскай Портай.

1624 г. у гісторыі Рэчы Паспалітай застанецца як год татарскага нашэсця. Так званая Буджакская арда на чале з Кантымір-мурзой уварвалася на поўдзень сучаснай Украіны, прайшлася агнём і мячом па тэрыторыі, якая сягае аж да памежнага Перамышля. Сучаснікі лічылі Боскім цудам перамогу нешматлікага каралеўскага войска на чале з польным гетманам Станіславам Канецпольскім. Пад Мартынавым гетман не проста “даў поле” татарам, але і ўшчэнт разбіў дасведчанага і небяспечнага ворага. Чэрвеньскім падзеям 1624 г. прысвечана шмат згадак у мемуарнай літаратуры. Ёсць звесткі пра “нагайскае нашэсце” і ў перыядычных выданнях, рэляцыях і дыярыўшах. У прыватнасці, мы маем на ўвазе варшаўскае выданне

“Разгром татарскі...”¹, якое падае дастаткова поўны, праўда, падфарбаваны эмоцыямі невядомага аўтара, маляунак тых падзей.

“Спадзяваўся яго міласць пан гетман на тое, што вораг, паводле свайго звычайу, меўся спачатку на войска наша ўдарыць, а потым ужо на Падолле рушыць, ды татары не так славы, як здабычы шукалі і наўпрост на Падолле пайшлі”, – паведамляе ўлётка. Канецпольскі, які, паводле аўтара, меў пад рукой усяго паўтары тысячы вояў², не мог дазволіць сабе рушыць услед за ардой “капытом у капыта”. Гетман чакаў прыходу каралеўскага войска, але страціў надзею і вырашыў уласнымі сіламі заступіць татарам шлях на пераправе праз Днестр пад Мартынавым. Нарэшце ворагаў раздзяляла толькі рачная плынь. Канецпольскі, як вынікае са зместу дакумента, даў загад адыходзіць у больш спрыяльнае для бітвы месца. Кантымір “<...> пайшоў услед за намі і, убачыўшы колькі вазоў, якія мы наўмысна на дарозе пакінулі, пераканаўся ў нашай палахлівасці. З усім войскам сваім, якога было каля 15 тысяч, саманадзейна а першай гадзіне дня рушыў на нас. Ледзь мы паспелі як след пашыхтавацца”.

Фактычна польны гетман апынуўся ў сітуацыі, якая вельмі нагадвала трагічны падзеі разгрому кароннага войска на ўзбярэжжы Цацоры. Тады ў запеклым баі загінуў вялікі гетман каронны Станіслаў Жалкеўскі, а сам Канецпольскі патрапіў у ганебны палон. Відавочна, што Кантымір жадаў паўтарыць тую перамогу і рашуча абрынуўся спачатку на правае крыло польскага войска, а потым і на цэнтральныя харугвы. Нягледзячы на страты, жаўнеры Рэчы Паспалітай паспяхова абараняліся. “Патрапіў баша на іх мосціў паноў Сіняўскіх, а таксама на іх мосціў Трэмбаўельскага і Скальскага старастаў. Мужна яны стаялі. З другога боку яго міласць пан Канецпольскі, ваяводзіч Серадзкі, пан Богуш і пан Даджывольскі ўзяліся з ворагам на шаблі”. Сказалі сваё слова гарматы, якія добра прарэзлі татарскія шыхты. Арда тым часам адкацілася назад і бавіла час у гарцах.

Гетман аддаў загад усім сваім харугвам ісці наперад. Якім чынам невялікая купка гусараў і пехацінцаў здолела скінуць ворага з высокага берага ў Днестр, аўтар не тлумачыць. Затое падае надзвычай маляўнічае апісанне працэсу знішчэння ардынцаў: “Нашы стралялі ў паганства з рушніц, з лукаў, нібы ў качак, якія па вадзе плаваюць. Адны разам з коньмі танулі, і дужа шмат татары, мёртвых язычнікаў, па Днястры плавала. Другія імгненна апускаліся на дно рэчкі і там заставаліся так, што толькі каўпакі і іншыя рэчы іх гоідалі хвалі”.

Рашучыя дзеянні каралеўскага войска дапамаглі вызваліць з татарскага палону шматлікіх вязняў і адбіць здабычу. Аўтар так характарызуе колькасць палонных: “Незлічоная плынь мужчын і жанчын”. “Шмат было ў полі дзяцей – малых і нават немаўляці. Толькі з плачам яны крычалі. Моц была шляхецкіх жанок і дачок”.

Татары ж, паводле аўтара ўлёткі, бессаромна ўцякалі, кідаючы рэчы на шляху. “Кантымір тры разы быў падстрэлены, адзін раз – у галаву. Да таго дайшло, што з дваццаццю вершнікамі па сцежцы вузкай уцякаў. Кажуць таксама, што Кулім бея забілі, бо недабіткі цела яго выратаваць спрабавалі. Загадана было таму нябожчыку галаву адцяць дзеля апазнання. Пахолак яго міласці пана брацлаўскага ваяводзіча тую галаву ноччу ў балоце згубіў”. Так бяслаўна завяршылася нашэсце Буджакскай арды на каралеўскія землі.

Згодна з традыцыяй усяго “сармацкага” стагоддзя, аўтар ўлёткі прычыны перамогі выводзіць як з рыцарскай мужнасці, так і з Боскай дапамогі, знак якой нібыта з’явіўся на небе падчас бітвы. Быў гэта вялізны крыж, які ўтварыўся з агню і дыму ўверсе за спінамі ворагаў. “І на тое зважаць таксама варта, што ў дзень Святога Антонія з Падзі Смаленск быў вызвалены, а ў актаве таго свята, то бок 20 чэрвеня, новая перамога над непрыяцелем атрыманая”.

Яшчэ адзін дакумент, які амаль слова ў слова паўтарае інфармацыю, выкладзеную ў “Разгроме татарскім...” называецца “Дыярыўш праўдзівы перамогі над татарамі...”³. Своеасаблівым дадаткам да “Дыярыўша...” з’яўляецца ліст кароннага гетмана, звернуты да караля. Апроч іншага, гетман распавядае Жыгімунту III пра дзіўны выпадак, які на ўласныя вочы не бачыў, але чуў пра яго ад вартых даверу рыцараў. Гутарка пра той самы крыж на небе, які ўтварыўся з дыму за спінамі ардынцаў. “<...> надзвычай вялікі крыж утварыўся і паўстаў за спінамі язычнікаў. І да таго крыжа, як мне распавядалі, можна прабілася войска вашай каралеўскай міласці”. Яшчэ раз адзначым тое, што змест дыярыўша амаль даслоўна ўзнаўляе інфармацыю з папярэдняга дакумента.

Прааналізаваныя вышэй дакументы ўказваюць адназначную прычыну нашэсця Буджакскай арды – прага Кантымір-мурзы да рабункаў. Аднак канстытуцыя лютаўскага сейма 1624 года ўказвае і іншую магчымую прычыну: помста султана за шматлікія гвалты, якія ўчынялі ўкраінскія казакі на тэрыторыі Атаманскай Порты. А, магчыма, падзеі лета – гэта адказ гвалтам на гвалт. Яшчэ Якуб Сабескі ва ўспамінах

¹ POGROM TATARSKI álbo Relátia krotka Zwycięstwa nád Tátárámi. Przez Wielmożneg Iego M. Páná, P. HETMANA Polnego Koronnego. W Roku 1624. Dniá 20. Mieśiąca Czerwcá między Háliczem á Bolszowcem otrzymána. Przydány iest k temu Registr Ich. M. PP. Voluntáriuszow, y Murzow Tátárskich. W WARSZAWIE, W Drukárni Janá Rossowskiego K. J. M. Typográphá Roku Páńskiego 1624.

² Перадапошняя старонка дакумента падае зусім іншую лічбу войска Ст. Канецпольскага: крыху больш за пяць тысяч.

³ Dyaryusz prawdziwy zwycięstwa nad tatarami otrzymanego / roku M.DC.XXIII. dnia dwudziestego czerwca, to iest w octawę Świętego Antoniego z Padwi. Przy tym list J. M. Páná hetmána koronnego polnego / do Krolá J. M. roku páńskiego / 1624.

пра Хоцімскую вайну пісаў пра тое, што Асман II, убачыўшы, як гараць прыгарады Стамбула, прыйшоў у шаленства і даў загад войскам Кантымір-мурзы адплаціць Рэчы Паспалітай той самай манетай. Тады ўсё завяршылася трагедыяй пад Цацорай. На надзвычайным сейме дэпутаты невыпадкова прынялі “Пастанову аб Хатняй абароне”, змест якой быў надзвычай жорсткім у дачыненні да свавольных запарожцаў: “Нягледзячы на нашы забароны, нягледзячы на старыя нашы суровыя законы і цяперашнія канстытуцыі, наважылася шмат людзей свавольных¹, міма волі нашай, з харугвамі і знакамі вайсковымі ў колькасці немалой да дзяржаў іншых за кардон выходзіць. Зняважыўшы старшынства нашае над імі і адпрэчыўшы павагу да права паспалітага, вялікую шкоду і ўціск яны ўчыняюць падданым нашым і ўсялякім абывацелям робяць розныя прыкрасці ды крыўды <...>. Не чакаючы іншага нашага загада, кожны такога ipso facto infamis вольны злавіць і забіць impune, маёмасць яго рухомую забраць <...> Той жа баніта, які такога злодзея заб’е, ад баніцыі будзе вызвалены” [1, s. 4].

Літаратура

1. Constitucie Seymu Walnego Koronnego Warszawskiego Roku M. DC. XXIV (Cum Gratia & Priuilego S. R. M.). – Kraków : w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, króla I. M. Typographa. – 1624. – 48 s.